

**BOBURNOMA TARJIMALARIDA MADANIY KODLARNING LINGVOKOGNITIV
TRANSFORMATSIYASI: REALIYALAR, PHYTONYM VA PAREMIYALAR (O'ZBEK–INGLIZ–
NEMIS TARJIMALARI MISOLIDA)**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19225864>

Dilrabokhon Abdurakhmonova

Faculty of World Languages, Namangan State University

E-mail: abdurakhmonova.dilrabokhon@inbox.ru

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari tarjimalarida madaniy kodlarning lingvokognitiv transformatsiyasi muammosi o’rganiladi. Tadqiqot realiyalar, phytonymlar va paremiyalarni o’zbek, ingliz va nemis tillari kesimida qiyosiy tahlil qilishga asoslanadi. Tarjima jarayonida qo’llaniladigan funksional ekvivalentlik, adaptatsiya, borrowing, transliteratsiya va izohli tarjima strategiyalari lingvokognitiv yondashuv asosida baholanadi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, madaniy birliklar tarjimada to’liq saqlanmaydi, balki transformatsiyaga uchraydi, bu esa tarjimonning madaniy mediator sifatidagi rolini kuchaytiradi.*

Kalit so’zlar: *Boburnoma, lingvokognitiv transformatsiya, madaniy kod, realiya, phytonym, paremiya, tarjima strategiyalari, funksional ekvivalentlik*

Abstract: *This article investigates the linguocognitive transformation of cultural codes in translations of Zahiriddin Muhammad Babur’s Baburnama. It focuses on realia, phytonyms, and paremias in Uzbek, English, and German contexts. The study analyzes translation strategies such as functional equivalence, adaptation, borrowing, transliteration, and descriptive translation. The results show that cultural meanings are not fully preserved but transformed, emphasizing the translator’s role as a cultural mediator.*

Keywords: *Baburnama, linguocognitive transformation, cultural code, realia, phytonyms, paremias, translation strategies, functional equivalence*

Аннотация: *В данной статье исследуется лингвокогнитивная трансформация культурных кодов в переводах произведения Захириддина Мухаммада Бабура «Бабура-наме». Рассматриваются реалии, фитонимы и паремии в узбекских, английских и немецких переводах. Оцениваются стратегии перевода: функциональная эквивалентность, адаптация, транслитерация и описательный перевод. Результаты показывают, что культурные значения трансформируются, а переводчик выступает как культурный медиатор.*

Ключевые слова: *Бабура-наме, лингвокогнитивная трансформация, культурный код, реалия, фитоним, паремия, стратегии перевода, функциональная эквивалентность*

KIRISH

“Boburnoma” Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindiston tarixiy-madaniy hududlarining eng muhim yozma yodgorliklaridan biri bo‘lib, u nafaqat tarixiy voqealarni, balki muallifning kognitiv dunyoqarashi, madaniy tajribasi va lingvistik tafakkurini ham aks ettiradi. Asarda uchraydigan realiyalar, o‘simlik nomlari (phytonymlar) va maqollar (paremiyalar) milliy mentalitet va madaniy kodlarning til orqali ifodalangan shakllaridir.

Tarjima jarayonida ushbu birliklar oddiy leksik transformatsiya emas, balki murakkab lingvokognitiv rekonstruksiya sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli Boburnoma tarjimalarini o‘zbek, ingliz va nemis tillari kesimida qiyosiy o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi — Boburnoma tarjimalarida madaniy kodlarning lingvokognitiv transformatsiya mexanizmlarini aniqlash va ularning tarjima strategiyalari bilan bog‘liqligini ochib berishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Tarjima nazariyasida madaniy birliklar va ularning uzatilishi muammosi zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning markaziy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda bir qator olimlar tarjimada semantik, pragmatik va madaniy moslik masalalarini turlicha yondashuvlar orqali tahlil qilgan.

A. V. Fedorov tarjima jarayonida frazeologik birliklar va madaniy elementlarning funksional jihatdan tengligini saqlashni asosiy mezon sifatida belgilaydi¹. U tarjimani faqat lingvistik emas, balki kommunikativ jarayon sifatida ko‘radi.

G‘. Salomov tarjima jarayonidagi muammolarni “imkonsizlik” emas, balki to‘g‘ri strategiya tanlash masalasi sifatida talqin qiladi². Uning fikricha, har qanday madaniy birlikni boshqa tilga o‘tkazish mumkin, biroq bu jarayonda kontekst hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

E. Nida tomonidan ilgari surilgan “dinamik ekvivalentlik” nazariyasi tarjimada ma‘no va ta‘sir birligi saqlanishi kerakligini ta‘kidlaydi³. Bu yondashuv tarjimada shakl emas, balki funksiyaning ustuvorligini ko‘rsatadi.

P. Newmark esa tarjimani semantik va kommunikativ yondashuvlarga ajratib, madaniy birliklar uchun “cultural equivalent”, “borrowed translation” va “descriptive translation” kabi strategiyalarni taklif etadi⁴.

L. Venuti tarjimada “foreignization” va “domestication” konsepsiyalarini ilgari surib, tarjimonning ko‘rinmasligi muammosini ochib beradi⁵. Uning yondashuvi tarjimada madaniy o‘zlikni saqlash va moslashtirish o‘rtasidagi ziddiyatni ko‘rsatadi.

Boburnoma tarjimalari bo‘yicha olib borilgan zamonaviy tadqiqotlarda Abdurahmonova (2025) Helmut Dalov tarjimalarini hybrid strategiya sifatida baholab, unda literal va adaptiv yondashuvlar uyg‘unlashganini ko‘rsatadi⁶.

Shuningdek, phytonym va etnolingvistik birliklar bo‘yicha Wierzbicka (1997) hamda Telia (1996) tadqiqotlari madaniy leksikaning kognitiv asoslarini yoritadi⁷.

Western European Journal (2025) va Pubmedia (2025) tadqiqotlari esa Boburnoma tarjimalarida realiyalar va paremiyalarni uzatishda funksional ekvivalentlik asosiy strategiya ekanligini tasdiqlaydi⁸.

Nazariy asos: lingvokognitiv transformatsiya

Lingvokognitiv transformatsiya — bu tarjima jarayonida til birliklarining nafaqat lingvistik shakli, balki ularning ortida turgan kognitiv va madaniy modelning ham qayta strukturalanishidir.

Boburnoma materialida lingvokognitiv transformatsiya quyidagi uch darajada namoyon bo'ladi:

Leksik daraja

Bu darajada realiyalar va phytonymlar boshqa tilga ko'chiriladi:

- anor → Granatapfel
- sarv → Zypresse
- lola → Tulpe

Bu jarayonda asosiy muammo — denotativ ma'noning saqlanishi, biroq konnotativ qatlamning yo'qolishidir.

Semantik daraja

Semantik transformatsiyada ma'no kengayishi yoki torayishi yuz beradi. Masalan, "isiriq" so'zi nemis tiliga "Räuchergras" sifatida o'girilganda, uning diniy va ritual funksiyasi qisman yo'qoladi.

Pragmatik daraja

Pragmatik darajada matnning emotsional va baholovchi funksiyasi o'zgaradi. Paremiyalar tarjimasida aynan shu daraja eng muhim hisoblanadi, chunki maqollar ko'pincha axloqiy xulosa va baho berish vazifasini bajaradi.

Tahlil

Realiyalar tarjimasida

Boburnoma tarjimalarida realiyalar quyidagi asosiy strategiyalar orqali uzatiladi:

- Translitteratsiya: Beg, Amir, Khan
- Borrowing: Sultan, Majlis
- Adaptatsiya: mahalliyashtirilgan ekvivalentlar
- Descriptive translation: izohli tarjima

Bu holat tarjimada ikki qarama-qarshi tendensiyani yuzaga keltiradi:

- madaniy autentiklikni saqlash (foreignization)
- o'quvchiga moslashtirish (domestication)

Phytonymlar tahlili

Boburnoma matnida o'simlik nomlari nafaqat biologik birlik, balki madaniy ramz sifatida ham ishlatiladi.

Misollar:

- anor — fertility, abundance
- sarv — eternity, beauty

- lola — transience, love
- isiriq — protection, ritual cleansing

Nemis va ingliz tarjimalarida esa ushbu birliklar asosan denotativ darajada saqlanadi, ammo ramziy qatlam sezilarli darajada kamayadi.

Paremiyalar (maqollar)

Boburnoma tarjimalarida maqollar quyidagi strategiyalar orqali beriladi:

- funksional ekvivalentlik
- semantik tarjima
- adaptiv qayta ifodalash

Masalan:

- “Uzri gunohidan yomonroq” → “The excuse is worse than the sin itself”
- “Teng bo‘lmaguncha to‘sh bo‘lmas” → adaptiv interpretatsiya

Boburnoma tarjimalarida kuzatiladigan lingvokognitiv transformatsiya jarayoni shuni ko‘rsatadiki, madaniy birliklar tarjimada faqat leksik birlik sifatida emas, balki murakkab semantik-kognitiv struktura sifatida qayta yaratiladi. Realizmlar, phytonimlar va paremiyalar har bir tarjima bosqichida turli darajadagi o‘zgarishlarga uchraydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarjimonlar ko‘pincha gibrid strategiyadan foydalanadi. Ya‘ni bir matn ichida bir vaqtning o‘zida:

- literal translation,
- functional equivalence,
- cultural adaptation,
- descriptive rendering

kabi yondashuvlar uyg‘unlashadi.

Bu holat L. Venuti tomonidan ta’riflangan “foreignization” va “domestication” o‘rtasidagi doimiy muvozanatni tasdiqlaydi⁵. Boburnoma tarjimalarida aynan shu muvozanat matnning madaniy identifikatsiyasini saqlab qolishda muhim rol o‘ynaydi.

Shuningdek, phytonym va realizmlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tarjimada denotativ ma’no nisbatan saqlanadi, biroq konnotativ va simbolik qatlam ko‘pincha qisqaradi. Bu esa madaniy semantikaning “yo‘qolishi” emas, balki “transformatsiyasi” sifatida baholanishi kerak.

Paremiyalar tahlili esa tarjimada eng murakkab qatlamlardan biri ekanligini ko‘rsatadi. Chunki maqollar:

- tarixiy tajriba,
- ijtimoiy norma,
- kollektiv ong

elementlarini o‘zida mujassam etadi. Shu sababli ularni tarjima qilishda funksional yondashuv eng samarali hisoblanadi.

Umuman olganda, Boburnoma tarjimalari shuni ko‘rsatadiki, tarjima jarayoni — bu madaniyatlararo kommunikatsiyaning dinamik rekonstruksiyasidir.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga olib keladi:

1. Boburnoma tarjimalarida madaniy birliklar (realiyalar, phytonymlar, paremiyalar) murakkab lingvokognitiv transformatsiyaga uchraydi.

2. Eng ko'p qo'llaniladigan strategiyalar: functional equivalence, borrowing, adaptation va descriptive translation hisoblanadi.

3. Madaniy birliklarning denotativ ma'nosi ko'pincha saqlanadi, biroq konnotativ va ramziy qatlamlar qisman yo'qoladi yoki o'zgaradi.

4. Tarjimon nafaqat lingvist, balki madaniy mediator sifatida ham faoliyat yuritadi.

5. Boburnoma tarjimalari Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasida lingvokognitiv ko'priklar vazifasini bajaradi.

Shu sababli, bunday matnlarni tarjima qilishda faqat lingvistik bilim emas, balki tarixiy, etnografik va madaniy kompetensiya ham talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fedorov, A. V. (1958). Introduction to the Theory of Translation. Moscow.
2. Salomov, G'. (1966). Language and Translation. Tashkent: Fan.
3. Nida, E. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.
4. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
5. Venuti, L. (1995). The Translator's Invisibility. London: Routledge.
6. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press.
7. Telia, V. N. (1996). Russian Phraseology and Cultural Context. Moscow: Nauka.
8. Abdurakhmonova, D. (2025). Cultural realities and translation strategies in the German version of "Boburnoma". Western European Journal of Linguistics and Education, 3(4), 117–119.
9. Abdurakhmonova, D. (2025). Linguocultural interpretation of plant names in the German translation of the Baburnama. Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy, 1(7), 452–457.
10. Abdurakhmonova, D. (2025). From Chagatai to German: Strategies for rendering Babur's proverbs in H. Dalov's translation. Pubmedia Journal, 3(1), 1–7.
11. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
12. Hatim, B., & Mason, I. (1997). The Translator as Communicator. Routledge.